

RUSIJA NI BRIŽNA MATI NI STRATEŠKI PARTNER

Nataša ĐUKANOVIĆ
i Borisav KNEŽEVIĆ

Nijedna balkanska država ne može se pohvaliti intenzivnijim vezama i dužom istorijom odnosa s Rusijom od Crne Gore. I Njegoš je finansijski zavisio od Rusije. Naglašeno „okretanje“ Crne Gore prema EU, NATO i SAD, jasno govori šta su njeni spoljnopolički prioriteti

*R*USIJA JE VIŠE PUTA BILA SAVEZNIK

crnogorskog naroda u njegovoj borbi za nezavisnost i nacionalnu državu. Duhovni i svetovni vladari iz dinastije Petrović bili su osvedočene pristalice saveza Crne Gore i Rusije, a Petar I Petrović se školovao u Rusiji. Narodi Rusije i Crne Gore bili su zajedno i u borbi protiv fašizma tokom Drugog svetskog rata. Ta dobra tradicija čuva se i razvija i u savremenim uslovima.

Niko kao Crna Gora

Nijedna zemlja na Balkanu nije imala tako intenzivne veze s Rusijom kao Crna Gora, niti se ijedna balkanska država može pohvaliti dužom istorijom odnosa s Rusijom. Crna Gora je naime bila prva država na Balkanu koja je još 1711. godine uspostavila političke odnose s Rusijom, kada je ruski car Petar Veliki posebnim proglasom pozvao Crnogorce da se dignu na oružje protiv Turaka. U to vreme Rusija je bila u ratu s Osmanskim carstvom, pa joj je pomoć Crnogoraca bila potrebna. Isti poziv na ustanak protiv Turaka car je uputio i ostalim balkanskim hrišćanima koji su se nalazili u osmanskom ropstvu, ali su se jedino Crnogorci odazvali. Oduševljeni saznanjem da za njih i njihovu borbu protiv Osmanlija zna najmoćniji car na svetu, Crnogorci su napali turske gradove i tako manifestovali odanost ruskom prestolu. Pre nego što je u Crnu Goru poslao svoje izaslanike, ruski car je od grofa Tolstoja, koji je učio pomorske nauke u Perastu, saznao za njihov slobodoljubivi duh i junaštvo.

Uspostavljanje političkih odnosa s Rusijom bilo je za Crnu Goru od životnog značaja, jer je u to vreme bila sa tri strane okružena moćnim, i neprijateljski raspoloženim Osmanskim carstvom, a sa četvrte Mletačkom republikom – saveznikom slabim i nepouzdanim. Borba Crne Gore za stvaranje nezavisne države dobila je u Rusiji svoj najvažniji i najstabilniji spoljnopolitički oslonac. Bez te podrške, ko zna kakva bi bila sudbina crnogorskog državotvornog pokreta.

Od prvog dana političkih odnosa Crne Gore i Rusije, u Petrogradu su Petroviće-Njegoše smatrali gospodarima slobodnog, politički nezavisnog naroda i shodno tome im ukazivali počasti kakve nisu ukazivane nijednom balkanskom vladaru. Prvi crnogorski gospodar koji je posetio Petrograd bio je vladika Danilo (1715) kojeg je primio sam car Petar Veliki, određivši odmah nakon tog susreta stalnu novčanu pomoć i političku zaštitu Crnoj Gori kao svom novom savezniku. Posle vladike Danila, u Petrograd je išao njegov naslednik, vladika Sava, a za njim više puta i vladika Vasilije, koji je bio redovno priman na carskom dvoru i koji je doživeo retku čast da pričesti caricu Jelisavetu na Veliki četvrtak. On je u Rusiji štampao i prvu istoriju Crne Gore (1754).

U vreme kada su crnogorski gospodari odlazili u Rusiju, i bili primani na carskom dvoru, od svih balkanskih naroda jedino su slobodni bili Crnogorci. Koji se to balkanski narod može pohvaliti ovakvom istorijom političkih odnosa s Rusijom?

Daleko je (bila) idila

U 19. veku crnogorsko-ruski odnosi postaju još svestraniji. Rusija je svojom političkom, materijalnom i stručnom pomoći ugradila najvažnije blokove u zgradu crnogorske državnosti. Ona je nemerljivo pomogla da vladika Petar II ustanovi trajnije organe državne vlasti: Senat, Perjanike i Gvardiju (1831) i odigrala odlučujuću ulogu u proglašenju Crne Gore za svetovnu državu i proglašenju Danila Stankova za crnogorskog knjaza (1852). Iako zvanično tada nije priznala crnogorsku nezavisnost, ovim činom ona je to faktički učinila.

Iza svih ratova koje je Crna Gora vodila s Turskom, stajala je Rusija – i politički i materijalno. Takođe, i iza svih njenih dobitaka na međunarodnim kongresima na kojima se o tome odlučivalo. I 1878. na Berlinskom kongresu, kada je Austro-Ugarska svim silama nastojala da Crnoj Gori oduzme Primorje, Rusija je zauzela odlučan stav: Crna Gora mora dobiti izlaz na more. O visini novčane pomoći koju je Rusija od 1711. do 1916. uputila Crnoj Gori moglo bi se posebno pričati. Bez te pomoći crnogorske institucije bile bi u nezavidnoj, ili čak beznadežnoj situaciji.

Uticao i primer Rusije bio je odlučujući za crnogorsku državnu politiku i 1905. godine, kada je u Crnoj Gori uvedena ustavnost, a zatim i parlamentarizam. Najpre je u Rusiji 6. avgusta 1905. objavljena Uredba o Državnoj dumu, čime je položen temelj narodnog predstavnštva i ograničavanja carskog apsolutizma. Sredinom oktobra 1905. donesena su i tri manifesta: O građanskoj slobodi, O biračkom pravu i o zakonodavnoj vlasti Dume, čime je tradicionalno rusko svedržavlje počelo da odlazi u „istoriju“. Nedugo posle ovih dešavanja u Rusiji, i crnogorski knjaz Nikola je najavio uvođenje ustavnosti, što je i učinjeno na Nikoljdan 1905. godine. Ruski i crnogorski parlamentarizam tako je skoro u isto vreme dobio svoj najznačajniji istorijski temelj.

Ipak, sve ovo prikazuje jednu idealističku sliku odnosa dvaju naroda. A ti odnosi nisu bili uvek idilični i veoma često su bili puni protivrečnosti i determinisani najpragmatičnijim političkim utilitarizmom.

Protektorat koji niko neće

Istorijska vertikalna za objektivan pogled na crnogorsko-ruske odnose može se naći u događajima iz sredine 18. veka. Unutrašnja situacija u Crnoj Gori u tom periodu i očigledno izmenjen odnos snaga između hrišćanskih sila (Rusija i Austrija) i Turske, prouzrokovali su spoljnopolitičku inicijativu Crne Gore u okviru koje je ona prvo tražila od Rusije novčanu pomoć (koju je i dobila), da bi zatim pomenuti Vasilije samoinicijativno otišao u Veneciju – zbog čega je i u samoj Crnoj Gori nastao spor. No, odmah nakon izmirenja tog spora, vladika Vasilije je otišao u Beč, gde je, opet samoinicijativno, nudio carici Mariji Tereziji protektorat nad Crnom Gorom. U Beču ovo nisu ozbiljno shvatili, ali Vasilije nije mirovao pa je 1752. godine otputovao u Rusiju, da objasni položaj svoje otadžbine i naroda i opet, ali sada direktno ruskom caru, ponudi da se „crnogorski principat uključi u titulu njegovog carskog veličanstva“.

Od svega toga nije bilo ništa, ali ni Vasilije nije bio obeshrabren.

Vrativši se iz Rusije, poveo je antitursku i antimletačku politiku. Odbijanje da se plati harač i četovanje (odmetanje u šumu), opet su bili povod za turski kazneni pohod koji je počeo krajem novembra 1756. godine. Otpor Crnogoraca pod komandom guvernera Stanislava Radonjića bio je žilav, ali nedovoljan da spreči turski prodor do Čeva. Usled kiša, Turci su odustali od pohoda na Cetinje, što je u Crnoj Gori usmena tradicija protumačila kao svoju veliku pobjedu. Sledeće godine sklopljeno je primirje, po kome su se Crnogorci obavezali da će platiti harač i da će prestati s četovanjem. Vladika Vasilije, koji je pred turski pohod pobjegao u Mletke, pisao je grofu Bestužev-Rju-

minu o turskom napadu i molio rusku caricu Jelisavetu Petrovnu da se zauzme kod Porte i mletačke sinjorije za Crnu Goru.

Nemirni duh vladike Vasilija odveo ga je krajem zime 1758. godine još jednom u Rusiju gde je opet razvio veliku aktivnost, tražeći veću pomoć za Crnu Goru i predlažući ruskom dvoru čak i to da, na primer, od carice Marije Terezije uzme Rijeku za lakši saobraćaj sa Crnom Gorom. Takvi predlozi samo su iskompromitovali vladiku i zajedno sa činjenicom da su toj kompromitaciji znatno doprineli i članovi njegove vlastite pratnje, pojačali nepoverenje ruskog dvora – što se odrazilo i na odobreni iznos novčane pomoći – svega 1.000 dukata. Nepoverenje se videlo i u tome što je zajedno s Vasilijem u Crnu Goru upućen pukovnik Pučkov, kome je naloženo da Crnogorcima razdeli još 15.000 rubalja i da podnese izveštaj o stanju u toj državi. U jesen 1759. godine, Pučkov je podneo izveštaj, koji nije mogao biti gori ni po Crnogorce, ni po Vasilija: narod je divalj, živi bez reda, glave padaju zbog sitnica, sveštenstvo grabljivo, crkve puste, ruska pomoć razdeljena vladičinim rođacima – izveštavao je Pučkov. Za Vasilija nije bilo lepe reči i on je nakon toga (a ne zna se da li i zbog toga) promenio ponašanje: poveo je miroljubivu politiku, savetovao da se plaća harač i predao se podizanju ekonomskog stanja Cetinjskog manastira. Te „mirne“ Vasilijeve godine potrajale su međutim kratko i on je juna 1765. ponovo išao u Rusiju da moli za novac i protektorat Rusije nad Crnom Gorom. I opet od toga nije bilo ništa, a Vasilije je nenadno umro marta 1766. godine u Petrogradu, gde je i sahranjen.

Šćepan mali – car lažni, ali barem „ruski“

Politika oslonca na Rusiju koju je vodio vladika Vasilije ostavila je trajne posledice – njome je ponajviše razvijeno i učvršćeno rusofilstvo kod crnogorskog čoveka, što će bitno i neprestano određivati i unutrašnju i spoljnopolitičku orijentaciju Crne Gore. Neposredna novčana pomoć koju je Vasilije dobio od ruskog dvora najviše je koristila Cetinjskom manastiru, koji je sa materijalnim bogaćenjem postao svetište svih pravoslavnih iz Crne Gore, Brda i Boke. Vladike su formalno bile samo duhovni poglavari Cetinjske mitropolije, a stvarno su igrali najznačajniju političku ulogu.

U politička maštanja crnogorskog čoveka, obuzetog nemanjičkom slavom i srpskim carstvom lako se uklapalo veliko pravoslavno carstvo – Rusija – uz čiju će pomoć biti ostvaren srpski san.

U ovome leži samo deo odgovora kako je jednom neznancu pošlo za rukom da predstavljajući se kao ruski car Petar III (muž tadašnje carice Katarine II), zavlada Crnom Gorom. Taj čovek, čije se poreklo ni danas ne zna, la-

žni car Šćepan Mali (u mletačkim izvorima Stefanino Piccolo), došao je u Crnu Goru u momentu njenog velikog unutrašnjeg rastrojstva. Četovanja su opet učestala, a plemenska anarhija i pravna nesigurnost poprimile su nevidene razmere. Šćepanov rafinirani nastup, kao ruskog cara, u jesen 1767. godine bio je veoma uspješan, pa čak ni vladika Sava nije posumnjao u njegovu verodostojnost.

Ipak, ne može se reći da je vladika bio sasvim neoprezan; obavestio je ruskog poslanika u Carigradu o pojavi „ruskog cara“. Poslanik je odgovorio da se radi o običnoj varalici i samozvancu. Ovo pismo vladika je umnožio i razaslao u nahije. Time je nastao sukob iz koga je Šćepan izašao kao pobednik, pa je čak nekoliko nedelja držao vladiku u zatvoru.

Još jedno poglavlje odnosa sa Rusijom otvorio je vladika Petar I kada se, težeći poboljšanju celokupnog stanja Crne Gore, obratio ruskom dvoru za pomoć. Uz molbu za novčanu podršku, vladika je predložio državno uređenje Crne Gore, koje bi finansirala Rusija. Predviđala se skupština, vlada (praviteljstvo) kao izvršni organ, zatim zaštita ruskog cara, a ruska vojska u Crnoj Gori bila bi čuvar novog poretka. Ruski car Pavle je, međutim, u početku odredio samo novčanu pomoć i to uglavnom za Cetinjski manastir i crkvene odežde i knjige. Nešto kasnije stigla je i carska gramata kojom je obećana pomoć ruske flote i saopšteno da će Rusija svake godine Crnoj Gori davati po 1.000 dukata. To je bilo dovoljno za vladiku da objavi da je Crna Gora pod zaštitom Rusije.

Međutim, činjenica da je vladika Petar I održavao veze sa Francuskom motivisala je novog ruskog cara Aleksandra I da povede politiku eliminisanja vladike kritikujući ga i napadajući i kao svetovnog i kao duhovnog vladara. Ipak, to nije urodilo plodom i čitava akcija koju je u Crnoj Gori u ime ruskog cara vodio lokalni grof Marko Ivelić je propala jer Crnogorci jednostavno nisu poverovali Iveliću i tražili su da dođe „pravi Rus“ da im sve to kaže. Rešenje je nađeno tako što je poslat Aleksandar Josifovič Mazurevski, ruski konzul u Austriji, a stabilan vladčin položaj u Crnoj Gori s jedne, i nemogućnost da se prizna careva greška, s druge strane, sukob su prosto gurali prema kompromisu. On je nađen tako što je sve svaljeno na vladčinog sekretara opata Franciska Dolčija de Vickovića, koji je potom osuđen na smrt, pa pomilovan, da bi na nerazjašnjen način ubrzo umro u zatvoru.

Ruski krompir, žito, so, oružje...

Vladiku Petra I nasledio je njegov 17-godišnji sinovac Rade koji je rukopoložen za mitropolita Crne Gore i Primorja 1833. u Petrogradu, u prisustvu ruskog cara Nikolaja I, a pod imenom Petar II Petrović Njegoš.

Kao i njegovi prethodnici, i Njegoš je finansijski zavisio od Rusije. Da bi učvrstio svoj lični položaj, a i rusku pomoć, Njegoš je maja 1837. godine posetio ruski dvor u Petrogradu. Svojom pojavom, nastupom, opštim utiskom raspršio je sva ogovaranja i intrige koje su se oko njega plele. Uspeh je bio potpun i car je godišnju novčanu pomoć sa 1.000 povećao na 9.000 dukata.

Stanje privrede, finansija, trgovine, prosvete, svakodnevni život i društveni odnosi u Crnoj Gori u prvoj polovini 19. veka nisu se znatnije promenili u odnosu na minula vremena. Stočarstvo je i dalje bilo osnovna privredna grana, a udeo zemljoradnje se povećao proizvodnjom krompira, koji je vladika Petar I doneo iz Rusije. Glad je bila česta pojava, a ublažavana je žitom iz Rusije i kupovinom hrane od novca koji je dobijan od Rusije i delimično od Srbije. Unutrašnja trgovina bila je skromnih razmera, vodili su je uglavnom, pripadnici glavarskih porodica. Najvažniji uvozni artikli bili su so i oružje.

Tek u Njegoševo doba počelo se sa izgradnjom puteva. Stanovništvo je živelo po selima, a jedino je Rijeka Crnojevića ličila na grad. Nepismenost je bila opšta. Jedini pismeni ljudi bili su sveštenici. Vladika Petar I poslao je prve grupe mladeži na školovanje u Boku i Rusiju, a 1834. godine osnovana je prva škola na Cetinju. Njegoš je osnovao prvu štampariju, u kojoj je štampao svoja dela, bukvaru i almanah Grlicu (pet godišta).

Posle Berlinskog kongresa, koji joj je doneo nezavisnost i teritorijalno proširenje, Crna Gora je uspostavila diplomatske odnose sa više evropskih država, te su na Cetinju pored poslanstva Rusije koje je prošle godine obeležilo 200 godina postojanja, otvorena i poslanstva Austro-Ugarske, Turske, Francuske, Italije, Srbije, Bugarske, Engleske, Grčke i Nemačke.

Sve do okončanja ruske diplomatske misije uoči kapitulacije Crne Gore u I svetskom ratu, sa Rusijom su održavani veoma dobri odnosi, dodatno učvršćeni udajom dveju kćeri knjaza Nikole za rođake ruskog cara. Godine 1910. dve države su sklopile vojni ugovor kojim se Rusija obavezala da će opremiti i obučiti crnogorsku vojsku, a Crna Gora da neće preduzeti nikakve vojne akcije bez saglasnosti Rusije. Ovih obaveza Crna Gora se nije pridržavala ni 1911. ni 1912. godine.

A gde smo danas?

I pored nesumnjivo jakih istorijskih veza između crnogorskog i ruskog naroda, mora se reći da današnja Crna Gora ne gleda na Rusiju kao na glavnog strateškog partnera. Odnosi sa Rusijom jesu veoma značajni za Crnu Goru, ali naglašeno „okretanje“ Crne Gore Evropskoj Uniji i NATO-u, a naročito SAD, jasno pokazuje koji su njeni spoljnopolitički prioriteti. Iako je devedesetih go-

dina prošlog veka bila aktuelna priča o transparentu koji je nošen na demonstracijama i na kojem je navodno pisalo „Hoćemo Ruse“, današnja crnogorska stvarnost daleko je od tog perioda. Ipak, rukovodstvo Crne Gore dovoljno je mudro da održava stabilne i ekonomski sve intenzivnije odnose sa Rusijom, makar oni i ne bili definisani kao strateški, znajući da je to država koja je na svetskoj sceni uvek imala bitnu ulogu.

S druge, strane, stav današnje pragmatične „Putinove“ Rusije prema Crnoj Gori daleko je od nekog pokroviteljskog stava „brižne majke“. Današnja Rusija ima svoje spoljnopolitičke prioritete, kao i svoje unutrašnje probleme, tako da se njen odnos prema Crnoj Gori više ne može poistovećivati sa odnosom iz minulih vekova, kada su geostrateške okolnosti bile umnogome drugačije. Ipak, vekovno prijateljstvo dvaju naroda odlična je osnova da se međusobni odnosi postave, ovaj put, na realne i pragmatične osnove, da se dodatno unapredi ekonomska i kulturna, sportska i svaka druga saradnja dva bliska slovenska i pravoslavna naroda.

Do tada, ostaje ocena da je obim robne razmene između Crne Gore i Ruske Federacije danas nedopustivo nizak. Rusija se ne nalazi ni među 15 prvih spoljnotrgovinskih partnera Crne Gore, kad je u pitanju izvoz u Rusku Federaciju. Kada je, pak, reč o uvozu iz Ruske Federacije, Rusija se nalazi na 12. mestu spoljnotrgovinskih partnera Crne Gore sa uvozom od nešto preko osam miliona dolara 2000.godine, 15,8 miliona 2001. i 4,96 miliona 2002. godine. Istih tih godina ukupna robna razmena najpre SRJ a potom i državne zajednice Srbije i Crna Gore sa Ruskom Federacijom iznosila je 408,8 miliona dolara, 764,8 miliona, 877,9 i 1,15 milijardu dolara.

Ipak, ono što popravlja sliku relativno skromne spoljnotrgovinske razmene Crne Gore i Rusije je značajno prisustvo investicija iz Rusije u Crnoj Gori. U porastu je interesovanje ruskih preduzetnika za učešće u privrednom životu Crne Gore i investiranje kapitala u industrijska preduzeća i objekte hotelske privrede.

U ovom trenutku ruski preduzetnici deluju mnogo aktivnije od zapadnih partnera koji se sa rezervom odnose prema ulaganju sredstava u ekonomiju zemalja balkanskog regiona. U tom smislu, značajan broj projekata može biti veoma privlačan kako za Crnu Goru, tako i za ruske preduzetnike. Primer za to je i predstojeća privatizacija Aluminijumskog kombinata u Podgorici u kojoj, prema dosadašnjim najavama, niz ruskih kompanija planira da učestvuje. Uz to, pregovori i razrada dokumenata oko uzajamnih dužničkih obaveza ušli su u završnu fazu, a dogovoreni su i uslovi za obnavljanje isporuka energetske opreme za TE „Pljevlja“ i druge elektrane.

Veliki potencijali postoje i u oblasti turizma gde već deluju ruski biznismeni, a primetno je i sve veće interesovanje turista iz Rusije. U decembru pro-

šle godine crnogorski premijer Milo Đukanović i gradonačelnik Moskve Jurij Luškov su u okviru poslovnog foruma „Crna Gora – perspektive saradnje“ potpisali protokol o ekonomskoj i trgovinskoj saradnji Crne Gore i ruske prestonice i dogovorili se o većem angažovanju Moskve i Rusije, odnosno turističkih firmi, u dolasku ruskih turista u Crnu Goru, kao i o uvođenju direktne, redovne avio-linije između Moskve i Crne Gore.